

УДК 929:001-51:398-51 С.Пушик

DOI: 10.31471/2304-7402-2023-18(69)-318-335

ПОЕТ. МИСЛИТЕЛЬ. ГРОМАДЯНИН
(до 80-річчя з дня народження Степана Пушика)

Ольга Слоновьська

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
кафедра української літератури: 76018, м. Івано-Франківськ;
вул. Шевченка, 57; тел.. +380 (342) 59-60-74;
e-mail: olga.slonovska@ukr.net*

***Метою** цієї статті є дослідження витоків таланту Степана Пушика.*

У статті зроблено огляд життя і творчості видатного письменника, фольклориста й дослідника «Слова о полку Ігоревім...». Він був типовим українським патріотом і громадянином. За своє нелегке, але повноцінне й бурхливе життя багатьом людям дуже допоміг якщо не порадою, то особистим втручанням у несприятливі обставини, добрим словом, моральною підтримкою.

***Актуальність** дослідження полягає в спробі окреслити роль і місце Степана Пушика в літературному процесі другої половини ХХ ст.*

Степан Григорович Пушик (1944 – 2018 рр.) – знакова постать в українській літературі та літературознавстві. Його творча й наукова спадщина – явище багатогранне й глибоке. При житті Пушик вважався ходячою енциклопедією: знав настільки багато з різних сфер народного життя й історії України, скільки не знали (й мабуть, досі не знають) дипломовані професори й академіки.

Темою кандидатської, яка цілком відповідала докторській, дисертації Степана Пушика була «"Слово о полку Ігоревім..." та слов'янська міфологія» (1991). Проте наукові пошуки на цьому стані не закінчилися. Науковим відкриттям можна вважати Пушикову розвідку «Криваве весілля на Каялі» (про «темні» місця у «Слові о полку Ігоревім»).

Інтуїція в Степана Григоровича також була на диво феноменальною, як і вроджений трудоголізм, адже навіть ще за кілька годин до смерті він ще працював над статтею для журналу «Дзвін», а останній вірш поета («Парашка») датований першим серпня 2018 року.

Як письменник, Степан Пушик – унікальна особистість в українському літературному процесі другої половини ХХ ст. Своєрідний «фольклорний» метод наративу, започаткований Пушиком-прозаїком у «Галицькій брамі» та «Страж-горі», знайшов багатьох послідовників: його підхопили В. Скуратівський і Ф. Зубанич. Новаторським жанром виявився і сам роман з народних вуст. Книги оповідань та повістей «Ключ-зілля», «Дараби пливають у легенду» виходили іноземними мовами. А загалом твори Степана Пушика перекладені китайською, румунською, молдавською, білоруською, литовською, киргизькою, башкирською, болгарською, словацькою, непальською, російською мовами. За «Страж-гору» й «Галицьку браму» Степана Пушика було нагороджено Державною (нині це премія Національна) премією імені Т. Г. Шевченка в галузі літератури. Для дітей Степан Григорович видав збірки «Маленьке шпаченя» та «Золотий човник».

Ключові слова: *Степан Пушик, поет-пісняр, фольклорист, науковець, громадянин, пророк, патріот, пасіонарний.*

Творчість Степана Пушика досліджували Василь Грещук, Володимир Качкан, Любов Ободянська, Тарас Салига, Ольга Слоньовська, Марта Хороб, Степан Хороб.

В одному зі своїх виступів Олесь Гончар сказав: «Той, хто відірвався від власного народу, вмирає ще за життя (...) Почуттям особливої вдячності сповнений зараз я до рідного народу, бо це ж він дав мені частку своєї творчої сили (...), це ж він, народ український, збагатив мене своїми думами і хвилюваннями, це він наснажив мої книги своїм великим, чесним і героїчним життям» [17, с. 162]. Степан Пушик щось подібне часто повторював стосовно себе самого, адже особисто ще змалку йому пережити довелося багато пророчого, знакового. Мама Степана Григоровича була зв'язковою, носила «бандерівцям» важливу інформацію («штафети»). Одного разу в лютий мороз появилася на базарі в постолах, бо саме це взуття було передбачено як своєрідний, але, на жаль, недолугий, зважаючи на пору року, пароль. Люди такому взуттю здивувалися, деякі навіть перешіптувалися, що родина відомих багатчів зійшла на пси, якщо нібито заможна жінка в лютий мороз вибралася на базар у постолах.

Народжений у непростий час, Степан як «дитина війни» пережив усі її лиха. Тільки щаслива випадковість врятувала і Григорія, і його маленького сина під час обстрілу рідного села «катюшами». Рід майбутнього письменника і з боку матері, й з боку батька, був особливим: тут постійно народжувалися патріоти й пасіонарії. Мамин батько, як і тато майбутнього поета, були людьми, що за життя набачилися світу. До приходу радянської влади дід їздив на далекі заробітки у Прусію та Францію, а під час Першої світової війни на фронті переніс газову атаку,

від чого мало не помер. Степанів батько також був учасником Першої світової, причому вояком Української Галицької Армії (УГА).

Смерть батька, голодні повоєнні роки жорстоко випробували багатодітну сім'ю маленьких сиріт на міць. У численних автобіографічних поезіях Пушик згадує цей період як, власне, існування на грані життя й смерті. Двічі Степанко мало не втопився, кілька років із 14-літнього підліткового віку тяжко пропрацював у колгоспі роздягнений і роззутий, хворий, вічно голодний. У хаті Пушиків тоді були такі нестатки, що одного разу мама зварила зупу з картоплин, які навесні посадила і які вже дали зелену парость, але з них самих залишилися тільки зморшкуваті чорні капшучки, які довелося вишпорпувати з-під куців. До тієї зупи Степан зловив у річці невеличку рибку – й чотирьом голодним дітлахам-сиротяткам убога страва запам'яталася на все життя своєю неймовірною смакотю.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. У наш час уже ні для кого не секрет, що колгосп був рабством ХХ ст. Та ще страшнішим виявляється факт, згаданий С. Пушиком в одному зі своїх віршів, коли від тринадцятилітнього підлітка колгоспний завфермою вимагав, щоб юний автор-початківець «обмив», тобто виставив своєму начальникові могорич, за перший надрукований у газеті вірш:

*Я підвозив корми і вивозив гної,
Мав холодні гумовці й стару куфайчину,
Примерзали онучі до ніг й мозолів,
І ніхто не питав: «Чи ти їв щось, хлопчино?»
Наш завфермою був і злодюга, й пияк,
А його я додому підвозив, як пана.
Він ходив по корівнику, наче штрамак,
Злісно пика його посміхалася п'яна.
Як за перший мій вірш перші гроші поштар
Мені раптом приніс із газети до хати,
«Що, писако, з газети дістав гонорар?
Купиш пачку цигарок», – сказав той пихатий [14, с. 210].*

Звичайно, компартійного нахабного хабарника зовсім не цікавило, що рідна мати Степана лежить у нетопленій хаті при смерті, а молодші брат і сестричка давно не наїдалися вдосталь. Але, врешті, молодих Пушиків раннє сирітство й колгоспний гніт навчили триматися купи. Ще в юності Степан Григорович упродовж багатьох літ порадами й грішми допомагав молодшому братові, своїм коштом побудував нові хати одній сестрі, а також матері, яка жила разом із іншою сестрою. Проте як і Григир Тютюнник, Степан Пушик у вже згаданому вірші признавався, що ніколи й нізащо не хоче повертатися у своє дитинство:

Ні, не знав я дитинства! Та добре я знав,

Звідки брага і жом, конюшина і силос

[14, с. 211].

Згорьована мати набагато краще від малолітнього сина усвідомлювала, що Степан обирає небезпечну дорогу глашатая народу, тому старалася зупинити свою обдаровану дитину:

*Пам'ятаю, як нині, засніжений день,
Бо блищали сніги аж до обрію чисто,
Розірвала матуся мій зошит пісень:
«Я тебе не готую на гімназиста!
Йди! Немає ні січки, ні дров.
Коровина реве, а ти наче не чуєш.
Ти римуєш собі про гаї і любов.
Ти ж не станеш Франком!
Час навіщо марнуєш?»*

[14, с. 211].

Врешті, випробування злиднями й непосильною працею виявилися добрим гартом на все життя. Солдаччина у далекому Підмосков'ї для Степана Григоровича була майже тим, що й для Шевченка Косарал. Проте енергія молодості спонукала вірити в краще. У вірші «Зацвітають ранки біло-сині» ліричний герой спонукає себе до самодисципліни дещо наївними втішаннями:

*Та я сильний!
Йой, який я сильний!
Я б зорати міг материки!
Лиш не маю ані дівчини, ні сина,
Ні Дюймовочки – маленької дочки...
Маю матір ще не дуже сиву:
Молиться, щоб не було війни!
Буду мати я дочку і сина,
А поки що – лиш солдатські сни*

[14, с. 34].

«Пізній шістдесятник», як любив себе називати Степан Пушик, він був ровесником Василя Голобородька. «Нульова», тобто видана без відповідних регалій та реєстрації, книжка Степана Пушика – «Зелена хвоя» (1964 р.) – вийшла як ротапринтне видання тиражем усього 25 примірників за рекомендацією Клубу інтелігенції.

Після повернення зі служби в армії Степанові Григоровичу вдалося видати свою справжню книжку поезій у касеті, тобто в одному випуску з тонюсінкими книжками-метеликами інших авторів. Називалася вона промовисто: «Молоді громи». А цензура ж тоді контролювала кожне слово, найменший натяк, недвозначний підтекст! Більше того, на відміну від Миколи Вінграновського чи Ліни Костенко, Степан Пушик не особливо володів хитромудрими алюзіями чи метафорами, якими іншим спі-

вцям іноді вдавалося замаскувати крамольні колізії. Стосовно тропіки, то Степанові Григоровичу значно ближчими були Василь Симоненко та Дмитро Павличко. Отже, все ним сказане у віршах було, цілком доступним і зрозумілим для всіх, тобто й для цензорів.

Проте «Не пускають!» стосувалося навіть і не до кінця прозорих поетичних висловів. «Головліт» ніколи не дрімав! А це був такий монстр, якого Ю. Мушкетик називав цербером з кількома головами й трьома хвостами: «Все переводилося на мову політики! А цензура! Такої "пильної" і жорстокої цензури, мабуть, світ не знав! Вона була потрібною: авторською, редакторською, офіційною – "Головліт"» [6, с. 44]. Врешті, тим горе-критикам, які сьогодні звинувачують Степана Пушика, що був членом кпрс і написав у одному з віршів-паровозів про те, що коли став піонером, то з того часу за партією йшов, доречно згадати слова Віктора Коржа, який однозначно відповів звинувачувачам за його «гріхи молодості», що коли б він не вступив у партію, то не зміг би надалі надрукувати жодного рядка, а не те що вірша. В. П'янов, як сучасник «времені лютого» (Улас Самчук), таку ситуацію пояснював із глибоким розумінням: «Віктор Корж вчинив тоді так само, як робив те до нього багато хто із попередників, як, скажімо. Павло Тичина, Гончар. Малишко... Перебуваючи у партійних лавах, вони не зраджували національної ідеї» [17, с. 136]. Ніколи не зраджував України і Степан Пушик.

Навіть Ліні Костенко в ті часи не дозволили видати збірку з промовистою назвою «Передгроззя», а змусили змінити назву на нейтральну й значно слабшу своєю внутрішньою формою і підтекстовим значенням – «Неповторність». Проте Олександр Шугай згадує, яке величезне враження на нього тоді справила ця високо художня Лінина книжка: «Читаю вранці, читаю в обід (навіть забуваючи про обід), читаю увечері. Читаю з насолодою. Такого відчуття не мав ще ніколи...» [28, с. 39]. Проте художність для цензури ніякого значення не мала!

Пушикові громи, та ще й молоді, також могли бути розшифровані як бунт юного покоління, а отже, і як загроза тоталітарній прогнилій системі, яка невблаганно котилася в прірву. Звичайно, далеко не всі могли писати так, як Ліна Костенко. Й не всі могли бути настільки до себе вимогливими, як Григійр Тютюнник. Зацитую маловідому репліку цього українського геніального новеліста: «Талант – це не секрет. Це боротьба з графоманією. Коли з десяти написаних рядків, закресливши, залишаєш один» [28, с. 35]. Я особисто бачила чернетки Пушикових поезій. Там живого місця нема від численних правок і перекреслень.

У житті Степан Григорович виявився високо моральною людиною, однолюбом. Він завжди був хорошим сім'янином, вірним чоловіком, мудрим і строгим батьком, який найбільше переживав, щоб його власні діти не схибили навіть у чомусь мізерно малому. Сина й дочку Степан Григорович змалку брав із собою в гори, а онуків, яких любив безмежно

і якими щиро гордився, – згодом возив у найкрасивіші куточки України. Такими індивідуальними екскурсіями митець виховував у власних нащадків почуття патріотизму, глибинне зворушення від того незаперечного факту, настільки дивовижна й прекрасна Україна.

З дружиною Ганною Миколаївною Степана Пушика часто можна було побачити і в театрі, і в філармонії чи кафе у товаристві з подружжям Володимира та Ольги Качканів. Упродовж усього свого юного й зрілого віку Степан Григорович був надзвичайно красивим. Звичайно, в нього закохувалися жінки, навіть уявляли, що окремі вірші написані на їхню честь, хоча ці, на їхню ж думку, неперевершені красуні, всього лише один-єдиний раз із Пушиком пили каву! На жаль, уже після смерті поета (було б це при житті, Степан Григорович дуже швидко навів би лад у цілком безпідставних і явно надуманих претензіях на горезвісні лаври Ликери Полусмак як «нареченої Шевченка») Вибравши момент, дехто з уже глибоко пенсійних жіночок до цих пір не соромиться нав'язувати співрозмовницям чи співрозмовникам думку про власну причетність до інтимної лірики С. Пушика, до свого особливого місця в його житті. Та тільки ба: жоден вірш любовної тематики цього автора не має присвяти! То ж і пісні, й інтимна лірика нашого поета – це не чиясь приватна власність, а важлива частка високохудожнього надбання української поезії загалом. Стосовно дурноверхих претензій на роль музи Степана Григоровича, то, мабуть, нам доречно хіба що згадати іронічні слова Ліни Костенко (цитуюмо за публікацією з мережі Інтернет):

Я вам кажу, що цей поет був геній.

Ви кажете, що ви пили з ним каву.

Я вам кажу, що то не є суттєве,

чи ви йому на очі потрапляли.

Ви кажете: – Історію цікаву я розкажу.

– Як ви пили з ним каву?!

Вам більш нічого не було цікаво?!

...Тебе ні з ким не треба пити, каво.

У молодості Степан Пушик пішки обійшов усі Карпати. В розмовах він не раз іменував себе останнім фольклористом, адже постійно записував безцінні зразки фольклору. Така праця справді заслуговує високої оцінки. Чому? Тому, що фольклорні тексти кожного народу завжди виявляються підвалинами національного красного письменства, важливим елементом культури, світогляду й світобачення та ментальності. Народ старається зафіксувати власну історію, героїв і події в художньо переосмисленому вигляді легенд і переказів, приказок і прислів'їв, які невідкладні нищенню ані жорстокими колонізаторами, ні прагматичним прогресом, ні модними віяннями, що завжди виявляються явищем тимчасовим і короткочасним.

Водночас збирання та впорядкування фольклору – на ділі річ дуже складна, трудомістка й важка: це насамперед паспортизація, наукове упорядкування, систематизація, глибоке осмислення. Степан Пушик не просто принагідно записував народні легенди й перекази, а належно структурував цей багатоваріантний фольклорний матеріал, у передмовах до відповідних книг пропонував своє оригінальне бачення, робив умовиводи й виважені висновки. А записував від випадкових людей цікаві фольклорні скарби Степан Пушик у автобусах, поїздах, літаках, на вокзалах, на базарі, на вулицях. До речі, саме так було врятовано від забуття 15 тисяч прислів'їв і приказок. Тим часом сам фольклорист не загордився, а виявився дуже толерантним, ніколи не претендував на лаври, хоча насправді його надбання дуже значні й вагомі, великі своїм обсягом і потужні змістом. Акцентуючи на неперехідній значущості скарбів фольклору, насамперед легенд і переказів, Степан Пушик перед своїми студентами завжди розпочинав мову ще про надбання Геродота. Записані цим античним дослідником фольклорні сюжети, які нині вже можна називати «мандрівними», бо вони перетрансформувалися багатьма народами й стали досягненнями усіх національних народних скарбниць, є тому й невмирущими. Отже, й усі інші зібрані народні перлини надзвичайно вагомі теж, адже час над ними невластивий, особливо якщо легенди й перекази вчасно видані, а не припадають пилом у вигляді чийхось рукописів.

Це судження об'єктивне насамперед тому, що в авторській передмові «Скарби минулих років і віків. Один із найцікавіших жанрів» Степан Пушик подав скрупульозний огляд напрацювань багатьох попередників-фольклористів. Іншими словами, він прекрасно розумів, про що веде мову. Збирачем фольклору й науковцем-фольклористом Степан Пушик був унікальним, і те, що він записав і дослідив, виявиться цінним для українців ще десятки років: «04.07.1998. Коли це було колядка, то колядувати можна було від Пилипа й до Степана; щедрували від Степана й до Водосвяття (Водорща), а по Водохрещі наступала пора весіль, коли лунали ладканки, танцювальні пісні, пісні про кохання і всіх, всіх, всіх жанрів, окрім святих (обрядових). Веснянки чи то гаївки (гагілки, магілки) з хороводами й ігрищами починали, очевидно, від Благовіщення (колись весняного рівнодення) і виконували їх до Вознесіння, а далі – русальні пісні, купальські, петрівчанські, зажинкові й обжинкові, і аж тоді, коли закінчувалося збирання врожаю, знову пора весіль диктувала своє. У піст можна було співати релігійні пісні, але всі вони мали відпочинок, і без часового поділу в році співалася чи то колискова, чи про смерть, чи лірницька, чи кобзарська» [13, с. 3]. Настільки чітко структурувати народні пісні, як це зробив С. Пушик, ще не вдавалося нікому.

Степан Григорович знав багато унікальних народних назв гір, потоків і потічків, урочищ. Одного разу на кафедрі заявив, що цвіте золо-

тий дощ, і такого його рясного й раннього цвітіння він особисто ще ніколи не бачив. Насправді цвіла форзиція, про яку Степан Григорович нерідко згадує й у своєму щоденнику. Очевидно, це була його улюблена квітка й, може, навіть назву – золотий дощ – він сам придумав, але як же вона відповідала неймовірній красі: «27.02.1990. Вівторок. Вночі й удосвіта падав дощ, промив усе... На подвір'ї зацвів кущ золотого дощу, а за будинком розвилася верба»[12, с. 381]. Пушик ненавидів лікарні й курорти. Вважав, що саме там від бездіяльності він завжди катастрофічно слабне душею й тілом. Ніколи не гребував вислухати й простих, навіть убогих і злидених людей-безхатьків, хоч легко знаходив спільну мову й з академіками. Творчо працював натхненно, без жодних вихідних, відпочинку й навіть нетривалої перерви.

Степан Пушик – унікальний як поет-пісняр. Десятки його ліричних віршів поклали на музику композитори А. Кос-Анатольський, В. Івасюк, О. Білаш, А. Пашкевич, Б. Шиптур, Б. Юрків, Б. Буєвський. Навіть виїшла окрема збірка пісень, досі виходять численні буклети: «Співають гори», «Любисток», «Над горою місяць повен», «Козак гуляє», аудіокасети, грамзаписи. Деякі з Пушикових пісень («Любисток», «Пісня про матір», «Козак гуляє») давно стали народними. Якщо взяти до уваги Пушиків пісенний внесок (а його пісень – добрих півтора сотні!), то ні за якістю, ні за кількістю створеного він нічим не поступався ні Андрієві Малишці, ні Дмитру Павличку. Пам'ятаю, як у Києві один відомий професор наполегливо переконував мене, що пісня «Козак гуляє» – фольклорна перлина козацьких часів, хоч насправді написав її Степан Пушик. До речі, є чимало варіантів цієї співанки, адже кілька композиторів створили для неї свою мелодію. Олександр Білаш у статті «Поетична біографія народу» про неймовірні складнощі створення пісні писав: «Слово в пісні, образи, віднайдені поетом, повинні стати першоджерелом для композитора і викликати в нього щирі, сильні емоції (...) Музика і пісні – це те, що народжує особливий контакт між людським серцем і поетичним словом. Вона робить слово глибшим за змістом і легшим для сприймання» [16, с. 148 – 149]. Не кожен вірш навіть має потенціал, щоб стати піснею.

Серед митців Степан Пушик за взірць насамперед мав Василя Стефаника. До різних ювілеїв Василя Стефаника С. Пушик створив два прекрасні сценарії, за якими на сцені Івано-Франківського драматичного театру імені Івана Франка було поставлено прекрасні імпровізовані дійства. Як відзначає С. Хороб, твір мав «колажний, мозаїчний сюжет, сконструйований на сценах-діях» [27, с. 230]. Сцени-епізоди і сцени-дії також успішно було використано й у спектаклі «Земле моя» його авторами – письменником Степаном Пушиком і режисером В. Смоляком. У різних театрах кіносценарії мали різне втілення. На думку С. Хороба, «львів'яни вивели й оживили на сцені образ Василя Стефаника, франкі-

вці з цією ж метою – двох дівчат і двох юнаків у стилізованих національних костюмах... Автори інсценізацій, хотіли вони того чи ні, привносили до сцен-епізодів і сцен-дій якусь епічну розрізненість, що ослаблювала драматизм і гостроту конфлікту, зрештою, надавала психологічним ситуаціям певної статичності» [21, с. 244].

Узагалі, інсценізувати Василя Стефаника – справа дуже не проста, адже сценічна композиція Василя Фашука «Палій» (режисер – Василь Мельник) практично дублювала Стефаників твір – і потерпіла невдачу. Режисер Дмитро Чиборак також поставив на сцені «Камінний хрест» В. Стефаника, але й тут епічне й ліричне суттєво винищувалося над сценічно-драматичним, тому ця мистецька річ «була вражена помітною сценічною неповнотою, і радість, яка завжди супроводжує при зустрічах з оживленими героями прозаїка, супроводжувалася глухим відчуттям невдоволення» [27, с. 232]. Інсценізувати прозовий твір – велике мистецтво, тим більше, якщо йдеться про новели В. Стефаника. С. Хороб пише: «Щоб (...) створити драму і перенести її в театр, інсценувальник мусить “різати” по живій тканині геніальну прозу, об’єднувати, адаптувати драму за рахунок її глибини або широти» [27, с. 233]. Наприклад, в інсценізації діти й нещасна дружина пияка з новели «Лесева фамілія» плавно перекочували в «Діточу пригоду», а з самим Лесем читач мав нагоду своєрідно «зустрітися» наприкінці інсценізації. Театрознавець небезпідставно зауважує: «...Режисер, який береться за постановку такої інсценізації, конче мусить при цьому вирішувати питання: чи йти за “режисурою” Стефаника, повторювати вказані ним мізансцени, реакції-жести і взаємодії персонажів, а чи творити театральне видовище самостійно» [27, с. 231]. Ольга Райковська зауважувала, що акторка Л. Чучман надзвичайно вдало зіграла роль Лесевої жінки. Відчай і розпач селянки, «що намовляє дитину бити батька-пияка, бо не годна заробити і на дітей, і на корчмарів, гіркота її долі (...) розкриті актрисою переконливо, (...) хвилююче. (...) В композиції досить недоцільно з’єднані оповідання “Лесева фамілія” та “У корчмі”... Сина Леся, Андрійка, грає артистка Л. Курильова (...) У сцені біля корчми і внутрішній стан хлопчика розкритий дуже виразно. У сцені з “Діточою пригоди”, у другій дії, актриса іноді грає ситуацію, виходячи за межі образу: адже її герой ще зовсім малий хлопчик» [20, с. 246 – 247]. Такий скрупульозний аналіз дає нам підстави зробити висновок, що актори-франківці надзвичайно талановито втілили Пушиків задум на сцені. Тарас Салига також відзначав роль хору в сценічній постановці С. Пушика «Земле моя»: «Саме хор стає зв’язуючою ланкою сюжету, своєрідним “оповідачем”, психологічно поглиблює душу героїв та їх вчинки» [19, с. 224]. Ця вистава залишила гарний слід в історії Івано-Франківського театру, стала великим святом для прикарпатців.

На думку Ольги Райковської, інсценізація Пушикового твору «Земле моя», втілена в життя народним артистом УРСР, головним режисером обласного Івано-Франківського драматичного театру імені Івана Франка Віталієм Смоляком, відзначалася добре продуманою композицією, бо відчувалися «цілісність задуму, певний розвиток дії, закінченість і окремих частин, і твору в цілому» [18, с. 220]. Іван Дідух, роль якого виконував В. Смоляк, уособлював собою дух часу, ейфорію і водночас трагедію еміграції.

Ольга Райковська також справедливо акцентувала: «Безперечно, кращою є сцена прощання Івана з селом і односельцями, зі своєю старою, з рідним краєм, сцена від'їзду бідолахи на чужину, в Канаду. Учасники цієї сцени В. Смоляк (Іван), К. Сидорчук (Марія), Л. Чучман (Катерина), М. Піскун, І. Остапович, М. Гурін (газди), Г. Кравцова, О. Чорна, М. Свідерський, М. Сардаковський (хор) та інші розкривають у начебто побутовій сцені всю глибину трагедії її героїв [21, с. 245 – 246]). Звичайно, для інсценізації фабули Стефаникових новел мусили бути дещо перероблені й об'єднані в єдину художню річ. У власній рецензії на постановку Д. Кулик і Л. Клевцова назвали інсценізацію новел В. Стефаника «Земле моя» «гідною галузкою у вінку слави» [7, с. 228] галицького новеліста. Також було відзначено, що образ Марії «у виконанні заслуженої артистки УРСР К. Сидорчук – уособлення материнського горя і материнської доброти, уособлення протесту проти війни» [7, с. 228]. Таке трактування Стефаникової матері-патріотки, яка, згідно задуму письменника, уособлює єдину Україну, якій дорогі й східноукраїнські, й західноукраїнські рідні діти, у радянські часи було єдино можливим.

За жанром п'єсою за мотивами новел Василя Стефаника» назвав перероблену з попереднього сценічного дійства «Земле моя», свою нову, належно удосконалену інсценізацію – «Заплакані вікна». Вона демонструвалася на сцені Івано-Франківського обласного музично-драматичного театру імені Івана Франка до 125-літнього ювілею Василя Стефаника. Під час прем'єри 4 травня 1996 р. глядацький зал був переповнений, але далеко не всі бажаючі в той день змогли подивитися Пушикову інсценізацію [21, с. 247]. Театрознавець С. Хороб справедливо акцентує: «Його “Заплакані вікна”», здається, чи не найбільш оригінальна сценічна композиція з-поміж здійснених до цього часу. (...) Сценічний твір мав художньо виправданий пролог, у якому автор від імені Стефаника через словесну мозаїку з “Мого слова” звертається до сучасного глядача, щоб послухати й побачити наше не таке вже й далеке зболене і трагічне минуле» [27, с. 232]. Врешті, не відкидаючи, а навіть сумлінно беручи до уваги «режисуру» новелістики Василя Стефаника, С. Пушику й В. Смоляку вдалося досягти яскравого театрального видовища.

У стосунках із оточенням Степан Григорович завжди був справді не простим і навіть далеко не пересічним чоловіком, іноді аж занадто

категоричним і гострим у відстоюванні правди й справедливості, але завжди чесним і порядним. На високу посаду не спокусився, квартиру в Києві, як інші депутати, не вхопив, від сина й дочки вимагав не прикриватися його іменем.

Коли С. Пушик став депутатом Верховної Ради України, змучені безробіттям, безгрошів'ям і втратою всіх надій люди на кожному кроці перестрівали Степана Григоровича й вимагали від нього особисто негайних змін у державі, докоряли своєю матеріальною злиденністю, крахом усіх надій та ілюзій. У вірші «Усе я знав! І сміх, і плач, і бійку...» письменник згадує подібні психологічно тяжкі й гіркі ситуації:

*«Що? Маєш самотійну Україну?
Такої ти, письменнику, хотів?»
Так, я хотів! І хочу, і не зверну
З путі до волі! Час вперед зове!
Я не боюсь за Україну вмерти,
Лиш хай вона для правнуків живе!
Поцезнуть всі жахіття і примари,
Нам стане краще на своїй землі,
Не продавайтеся, країно, за долари
І не продайте матір за рублі*

[14, с. 225].

Накладаючи один на одного різні часові пласти, С. Пушик, наче крізь збільшувальне скло, наглядно доводив, що зі злом треба боротися, треба змінювати обставини як причину, а не нарікати на злиденне становище, як наслідок. Саме про це йдеться у вірші «Ці – лагідненько, ті – тупо й різко...»:

*Гвалтують Україну, безробітну і п'яну,
У парламенті олігарх демонструє свій товстий зад.
Лише в покутському Русові хрест Дідуха Івана
Кровоточить, як сто років тому назад*

[14, с. 319].

Стосовно творчої спадщини нашого земляка в цілому, то неопублікованого ще залишилося чимало – значно більше, ніж те, що вийшло друком. Хоча мати такі відгуки, які звучали на адресу Пушика з уст літературних китів, – це вже велика честь. Ось думка Олесь Гончара: «Читаю Степана Пушика – “Страж-гора”. Повість із магнітофона, але яка то річ! Справді народна. Справді мистецьке дослідження народної психології. Розум, дотепність, глибина. І розкутість. Яка мова! Злитки золоті!» [17, с. 167]. Збірка легенд і народних переказів Степана Пушика, яку в останні роки він дуже мріяв побачити виданою, на жаль, вчасно не побачила світу – багато чого іншого митець також не встиг завершити! У рукописах Степана Пушика лежить за обсягом найбільший за обсягом, мабуть, у світі щоденник. Це мемуаристика, яка сьогодні має найбільший

запит і попит у читачів, адже епоху змальовує та аналізує очевидець із дуже близької відстані. Пушиковим щоденникам нема ціни – це просто унікальна, неперехідна річ. Звичайно, опублікувати всі 250 грубих зошитів щоденникових записів Степана Пушика нереально, але видати бодай тритомник у чотирьох книгах із промовистою назвою – «З останніх десятиліть: щоденник очевидця» – річ цілком можлива. Принаймні, перші дві книги коштами області й міста Івано-Франківська вже таки побачили світ!

Як відомо, серед мемуарного жанру художньо-публіцистичної літератури ХХ ст. особливе місце займають «Нотатники» Євгена Маланюка. Біль Євгена Маланюка досягає найвищої амплітуди, коли він розпочинає мову про пісні на славу як царської, так і більшовицької расеї, зауважуючи, що державним гімном такого своїми ж правителями зумисно й послідовно здеградованого народу мала би стати хіба що босяцька пісенька: «Я мати сваю зарезал, атца сваво убіл, сестрьонку-гімназістку невінності лішил» [8]. Кінець ХХ ст. ознаменувався журнальними публікаціями в Україні болючих мемуарів Дмитра Нитченка (Дмитра Чуба) «Відлуння великого голоду в спогадах очевидців і в українській літературі» та «Від Зінькова до Мельборну: із хроніки мого життя», а початок ХХІ – спогадами Анатолія Дімарова («Прожити і розповісти») про встановлення радянської влади в Західній Україні та про Другу світову війну, Ірини Жиленко («Номо Feriens»¹) про хрущовську відлигу. Український читач зустрів такі правдиві твори дуже схвально. Та найбільшого розголосу наробили щоденники Олеся Гончара, упорядковані й видані його дружиною Валентиною Гончар. Власне, це була саме та публіцистика, на яку десятиліттями відчував нестерпний літературний голод інтелектуальний український читач.

Усі щоденникові записи митців, звичайно, оціночно суб'єктивні, але вже саме від цього – надзвичайно свіжі й правдиві аж до животрепетності. Водночас вести щоденник – непроста річ: це навіть не спогади, коли з відстані часу можна багато чого переосмислити, переоцінити, викреслити чи додати. Це записи за гарячими слідами подій людини-сучасника – «очевидця времені лютого» (Улас Самчук). Людина енциклопедичних знань, Степан Пушик практично все своє зріле життя вів багатотомний власний щоденник, або (як він такі записи особисто називав) – підручник (від внутрішньої форми цього слова – те, що постійно під руками), адже зі своїм великоформатним зошитом не розлучався ні в походах у гори, ні в дорозі до Києва й назад, ні у Верховній Раді України, коли став депутатом І скликання. Власне, Степан Григорович не пропускав жодного дня без запису, бо прекрасно усвідомлював, що людська (і його власна) пам'ять дуже ненадійна, і часто все те, що не занотуєш за

¹«Людина святкуючи»

гарячими слідами, вже через кілька днів може сприйматися, а значить, бути записаним у викривленому тлумаченні. Якщо ж часова відстань між подією і записом збільшується, то й правдивість описаного пропорційно до часу також зменшується. Коли ж у автора вкрали один із його записників (очевидно, хтось із депутатів тодішньої Верховної Ради злякався, що Степан Григорович занотовує в «підручнику» його неблаговидні справи), письменник гірко зажурився й стривожився не на жарт: переписати наново так, як це було вже зроблено, виявилось непосильною справою. На щастя, той великоформатний зошит («гросбух») авторові згодом підкинули.

Степан Пушик прекрасно розумів, що з часом кожна людина втрачає молодечу енергію: «У молодості, якби до мене підвели дроти, то я давав би стільки енергії, як Бурштинська ДРЕС, і освітив би всю Західну Україну. Ще й нині акумулятори мого таланту потужно заряджені» (07.05.1995), тому ніколи не відкладав роботу «на завтра». У Пушикових щоденникових записах багато інформації про рідне село, власну сім'ю, стареньку хвору маму, але найбільше думок – про Україну, її завтрашній день. А ще письменник дуже переживав за сина Тараса й дочку Лесю, адже розумів, що їхня юність – небезпечний період життя, який можуть використати його недруги, щоб хоч таким чином зганьбити. Та й самого письменника могли підставити, як це робили з багатьма непокірними: «30.10.1997. Ось був Іван Легкий, керував Гуцульським ансамблем, присвоїли йому звання Заслуженого артиста, але посварилися колишні однопідприємці у філармонії, покинув її (...). Іван почав пити, син відправив його на лікування, а “друзі” написали ректору доповідну на Івана – і чоловіка звільнили з роботи. І ось у Івана стався інфаркт, не пережив. Йому було всього 53 роки. Хоч п'єсу пиши. Іван Легкий мав свої гріхи, бо ж немає людини святої, але добро переважало» [13, с. 4]. У таких умовах – увесь Пушик: всерозуміючий і доброзичливий.

У душі Степан Пушик завжди залишався з діда-прадіда селянином, тому любив працю на землі. Про маленький Пушиків городець, який рятував письменникові сім'ю від голоду у тяжкі 90-і рр. Степан Григорович у щоденнику згадає неодноразово: «1.07.1995. До третьої працював за письмовим столом, а тоді подався на город, де позбирав останні полуниці, нарвав китайських (чи то японських) вишень, пригостив сусідів, зірвав капустину, намікав цибулі, часнику, салату, кропу, петрушки і навіть кілька бурих помідорів зірвав. Гарно в городці погаздував. За день почервоніли вишні, почорніла смородина, вродилося два огірочки» [13, с.5]. Та найважливішою думкою була та, що навіть із таким маленьким городом сім'я не голодуватиме взимку. Очевидно, клітинна пам'ять зафіксувала Степанове голодне дитинство й підсвідомість постійно про це нагадувала. Як і усіх українських громадян, у 90-і роки Пушика вимордовувало безгрошів'я, адже зарплату не видавали по кілька місяців під-

ряд. Виявляється, навіть депутат Верховної Ради Степан Пушик був загнаний у страшні злидні й борги: «01.09.1995. Попереду важливі події, які чомусь бліднуть перед тим, що мені треба заплатити понад 10 мільйонів за квартиру і за газ, а ще 15 мільйонів треба на газовий лічильник, бо інакше – загибель в океані боргів» [13, с. 5]. Двоє дітей-студентів, хвора мама, проблеми зі здоров'ям дружини – і жодного просвітку.

Що цікаво, Степан Григорович у власних записах часто постає пророком: багато разів він скрушно бідкається, що Росія відшабатуге від України Крим, що згодом війна Росії з Україною стане просто неминучоб, і що москалі поки що (всередині 90-их рр. ХХ ст.) не нападають лише тому, що тлумлять маленьку, але непокірну Чечню, рівняючи місто Грозний із землею.

Потенційних своїх читачів Степан Пушик вважав рівними собі, своєму інтелекту, величезній обізнаності. Лаконічної інформації історичного плану в Пушикових щоденникових записах дуже багато. Є про Івана Лютого (Грозного), Петра Першого, про історичні події ХХ ст., про придушення Ю. Андроповим революції в Угорщині, про Празьку весну, неблаговидні політичні вчинки Єльцина й Горбачова.

Загалом щоденники Степана Пушика – явище унікальне. Власне, початок ХХІ ст. яскраво ознаменований тим, що основна маса читаючої публіки, належно сприймаючи й схвально оцінюючи сучасні ключові художні книги, все-таки щоразу більше й активніше прагне літератури мемуарної – спогадів, коротких нотаток, щоденникових записок живих очевидців історичних подій. Якщо таким свідком епохи стає відомий письменник, то його наболілі свідчення про часи, в яких доводилося жити, гніт влади, кривава тоталітарна система, яку мало сміливість, міць і силу зруйнувати лише Слово талановитих безстрашних митців, то покоління й покоління українців неодноразово читатимуть і перечитуватимуть такі книги.

Звичайно, певною мірою, щоденникові нотатки автор завжди робить під власний настрій, часто будучи схвильований, вражений, обурений чи розчарований. Проте більшість нотаток в цілому завжди несуть панорамний характер: очевидець дає оцінку, очевидець бунтує проти неправди й зла, очевидець прямо висловлює свою позицію, а часто висловлює не тільки гіпотези, а й робить справжні відкриття, здирає полуду з очей своїх земляків. За фактами далеко ходити не треба, тож удамося до дискурсу.

Щоденникові записи Степана Пушика, які мені довелося перечитувати не в рукописному, а друкованому вигляді, адже почерк Степана Григоровича здатна «розшифровувати» хіба що його дружина Ганна Миколаївна, справляють незабутнє враження. Відчувається, ніби Степан Григорович стоїть поруч, спілкується з невидимою аудиторією, аргументує свої власні висновки, сперечається, робить умовиводи, окреслює

вектори руху нашої Української держави на майбутнє. Така вагома книга вкрай необхідна й нині вже зрілим поколінням українців, і нашій молоді, адже 50 – 60 років тому – це ніби недалека історія, проте події як неминучого занепаду СРСР, так і становлення незалежної України в непростих 90-х роках ХХ ст., – це саме та історія, що її треба особливо студіювати й достеменно знати, адже саме на цьому прийдеться будувати завтрашні дні нашої держави.

Висновки. Творчість Степана Пушика багатогранна й потужна, як розкішне плодове дерево. Для різновекторних наукових досліджень є багатющий матеріал, тому до такої роботи й надалі треба активно залучати студентів-магістрантів й аспірантів.

Література

1. Божовська Л. Фольклор Прикарпаття у записах і дослідженнях Степана Пушика: магістерська робота: рукопис.
2. Грещук В., Грещук В. Гуцульський говір у повісті Степана Пушика «Перо золотого птаха» *Етнос і культура*. 2010. № 6/7. С. 129 – 136.
3. Грещук В. Живий вогонь слова (штрихи до мовного портрета Степана Пушика). *Студії з українського мовознавства: вибр. праці*. Івано-Франківськ: Б.В., 2009. С. 274–286.
4. Забужко О. Синдром Галілея: кілька завваг до психології митця соцреалізму. *Забужко О. Хроніки від Фортінбраса. Вибрана есеїстика*. Київ: Видавництво «Факт», 2006. С. 51 – 59.
5. Зеленюк І. Нові відзнаки Степана Пушика [диплом та премія імені Р. Федоріва за найкращу публікацію в журн. «Дзвін» за 2011 р.] *Галичина*. 2012. 5 квіт. (№ 50-51). С. 19.
6. Крижанівський С. Спогад і сповідь з ХХ століття. Київ: Видавництво «Стилос», 2002. 240 с.
7. Кулик Д., Клевцова Л. Покутські силуети (герої оповідань Василя Стефаника на сцені). *Слово і доля. Збірник на пошану письменника, професора Степана Пушика*. Івано-Франківськ: Міністерство освіти і науки України, Прикарпатський університет імені Василя Стефаника, Інститут українознавства Прикарпатського університету, 2004. С. 226 – 228.
8. Маланюк Є Нотатники (1936 – 1968): Документально-художнє видання / Біографічний нарис, вступні статті, підготовка текстів, упорядкування та примітки Леоніда Куценка. Київ: Видавництво «Темпора», 2008. 336 с.
9. Названо лауреатів літературної премії журналу „Березіль”: [перша премія – С. Пушику за повість «Блискавиці б'ють у найвищі дерева» Українська літературна газета. 2011. 11 березня. С. 2.
10. Ободяньська Л. Романістика Степана Пушика: сюжет, композиція. *Вісник Прикарпатського університету. Філологія*. Івано-Франківськ, 1997. Випуск 2. С. 37 – 44.

11. Пушик С. «За Україну треба боротись щодня й щогодини»: розмова з письм., фольклористом, громад. діячем, проф., депутатом / записала Н. Стрілець. *Західний кур'єр*. 2012. 26 січ. (№ 40). С. 1, 5.
12. Пушик С. З останніх десятиліть: Щоденники Степана Пушика у трьох томах. Т. I: 1988 – 1992. За редакцією Ольги Слоньовської; упорядник Ганна Пушик. Івано-Франківськ: Видавництво «Місто НВ», 2021. 876 с.; іл.
13. Пушик С. З останніх десятиліть: Щоденники Степана Пушика у трьох томах. Т. II. Книга 1: 1993 – 1999. За редакцією Ольги Слоньовської; упорядник Ганна Пушик. Івано-Франківськ: Видавництво «Місто НВ», 2021. 1064 с.
14. Пушик С. Я для України жив: У 2-х т: Т. 1. Упоряд. Ольга Слоньовська. Івано-Франківськ: Видавництво «Місто НВ», 2019. 348 с.
15. Пушик С. Я для України жив: У 2-х т: Т. 2. Упоряд. Ольга Слоньовська. Івано-Франківськ: Видавництво «Місто НВ», 2019. 348 с.
16. П'янов В. Визначні, відомі «та інші...» Київ: Видавництво «Український письменник», 2002. 463 с.
17. П'янов В. Ламані-переламані і... Щасливі. Спогади. Есеї. Нариси. Київ: Видавництво «Радянський письменник», 2005. 269.
18. Райковська О «Земле моя» (нова вистава в обласному театрі імені Івана Франка. *Слово і доля. Збірник на пошану письменника, професора Степана Пушика*. Івано-Франківськ: Міністерство освіти і науки України, Прикарпатський університет імені Василя Стефаника, Інститут українознавства Прикарпатського університету, 2004. С.220 – 223.
19. Салига Т. Сонце надії (прем'єра на сцені обласного музично-драматичного театру). *Слово і доля. Збірник на пошану письменника, професора Степана Пушика*. Івано-Франківськ: Міністерство освіти і науки України, Прикарпатський університет імені Василя Стефаника, Інститут українознавства Прикарпатського університету, 2004. С. 224 – 225.
20. Слоньовська О. Був поет такий, що бачив: [поради до вивчення на уроках літератури рідного краю поезії С. Пушика про Гуцульщину]. *Хрестоматія з гуцульщинознавства за редакцією П. Лосюка*. Косів; Снятин, 2001. С. 65 – 70.
21. Слоньовська О. Василь Стефаник: Маєстро української новели. Монографія. Івано-Франківськ: Видавництво «Місто НВ», 2021. 280 с.
22. Слоньовська О. Золотий дощ Пушикових поезій. *Пушик С. Я для України жив. У 2-х т. Упоряд. Ольга Слоньовська*. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2019. Т. 1. С. 13–24.
23. Слоньовська О. Пушикове слово – Пушикова правда. *Писанка : літературно-мистецький альманах*. 2019. № 3 (21). С. 26 – 27.
24. Слоньовська О. ...Степан Пушик: погляд із вічності: [про життя і творчість письм.]. Галичина. 2018. 20 вересня (№ 81). С. 8.

25. Слоновьовська О. Степан Пушик: самодостатність унікальної особистості, талант високої проби. *Українознавчі студії*. 2014/2015. № 15/16. С. 347 – 354.
26. Сорока П. Язики вогненні – II. Літературні денники. Степан Пушик. *Золота Пектораль*. 2010. №1/2. С. 8 – 9.
27. Хороб С. Василь Стефаник і театр (інсценізація новел письменником Степаном Пушиком). *Слово і доля. Збірник на пошану письменника, професора Степана Пушика*. Івано-Франківськ: Міністерство освіти і науки України, Прикарпатський університет імені Василя Стефаника, Інститут українознавства Прикарпатського університету, 2004. С. 230 – 233.
28. Шугай О. Ліна Костенко: «Я все, що я люблю...». Роман без брехні, або Сповідь редактора книжки віршів та поем Ліни Костенко «Неповторність». Київ: Видавництво «Дніпро», 2019. 590.

POET. THINKER. CITIZEN

(to the 80th anniversary of the birth of Stepan Pushyk)

Olga Slonovska

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
76000, 57 Shevchenko Str., Ivano-Frankivsk, Ukraine
e-mail: olga.slonovska@ukr.net

The article provides an overview of the life and work of the outstanding writer, folklorist and researcher "Slovo o polku Ihorevim ...". During his difficult, but fulfilling and stormy life, he helped many people a lot, if not with advice, then with personal intervention in unfavorable circumstances, with a kind word, with moral support.

Stepan Hryhorovych Pushyk (1944 – 2018) is a significant figure in Ukrainian literature and literary studies. His creative and scientific legacy is a multifaceted and profound phenomenon. During his lifetime, Pushyk was considered a walking encyclopedia: he knew so much about various spheres of Ukrainian folk life and history that even full professors and academicians did not know (and apparently still don't know).

The topic of Stepan Pushyk's PhD thesis, which was fully consistent with his doctoral dissertation, was "Slovo o polku Ihorevim..." and Slavic Mythology" (1991). However, scientific research did not end with this work. Pushyk's research "The Bloody Wedding on Kayal" (about the "dark" places in "Slovo o polku Ihorevim") can be considered a scientific discovery.

The intuition of Stepan Hryhorovych was also phenomenal, as his innate workaholicism was, because even a few hours before his death he was still working on an article for the magazine "Dzvin", and the poet's last poem ("Parashka") was dated August 1, 2018.

*As a writer, Stepan Pushyk is a unique personality. The peculiar "folklore" method of narrative, initiated by Pushyk in his novel *The Galician Gate* and *The Guardian Mountain*, found many followers: it was picked up by V. Skurativsky and F. Zubanych. The novel from the mouths of the people itself turned out to be an innovative genre. His books of short stories and novellas "The Potion Key" and "Darabs Sail into Legend" were published in foreign languages. In general, Stepan Pushyk's works have been translated into Chinese, Romanian, Moldovan, Belarusian, Lithuanian, Kyrgyz, Bashkir, Slovak, Nepalese, and Russian. Stepan Pushyk was awarded the Taras Shevchenko State (now it is the National) Prize in Literature for "Strazh-Hora" and "Galician Gate". Stepan Pushyk published the collections "The Little Starling" and "The Golden Boat" for children.*

Keywords: *Stepan Pushyk, poet-songwriter, folklorist, scientist, citizen, prophet, patriot, passionate.*